

numele provinciei, piesele analizate provin cu precădere de pe teritoriul de astăzi al Bulgariei, lucru demonstrat și de prezența în catalog a unui număr de doar 36 de piese ce provin din partea românească a Dobrogei. Câteva lipsuri majore sunt și în lista bibliografică, cea mai importantă fiind absența lucrării de bază a lui R. Ginouves, *Dictionnaire méthodique de l'architecture grecque et romaine* (tomurile I și II, *Matériaux, techniques de construction, techniques et formes du décor și Eléments constructifs supports, couvertures, aménagements intérieurs*, 1985, 1992), dar și volumul XII din seria monografică „Histria” care cuprinde piesele de arhitectură grecești și romane din acest sit, lucrarea aparținând doamnei arhitect Monica Mărgineanu Cârstoiu. Acestea li se adaugă alte câteva articole care se ocupă de monumente sau piese de arhitectură de la Histria (Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Römische korinthische Kapitelle von Histria*, Dacia N.S. 32, 1988; eadem, *Un capitel vitruvian la Histria*, SCIVA 42, 1991, 3–4, p. 121–132; eadem, *Die Friesen mit Bukranion von Histria*, Istro-Pontica, 2000, p. 115–135; eadem, *Capitele corintice și corintizante de la Histria*, RMI-MAA 1, 2001–2003, p. 7–21; eadem, *The evolution*

of the ionic capitals from the hellenistic age to the roman age. A stanstill in geometry? Dacia N.S. 46–47, 2002–2003, p. 53–112; eadem, *Remarks on the geometric principle in the roman architecture. The rhythm of columns with Vitruvius*, Dacia N.S. 46–47, 2002–2003, p. 113–146) și Tomis (N. Toma, *Capiteluri corintice romane de la Tomis. Grupul de capiteluri „serviliene”*, Peuce S.N. II (XV), 2004), dar și din nordul Dobrogei (V. H. Baumann, *Așezări rurale antice în zona Gurilor Dunării. Contribuții arheologice la cunoașterea habitatului rural (sec. I–IV. p. Chr.)*, Tulcea, 1995).

Lucrarea de față analizează atât stilistic, cât și cronologic un număr mare de piese. Autorul încearcă să stabilească pentru fiecare categorie de piese în parte etapele cronologice de evoluție ale tehnicilor de realizare, dar și a decorului. Atrăgând atenția asupra titlurilor ce lipsesc din bibliografie, suntem de părere că această lucrare reprezintă, în primul rând, un bun instrument de lucru pentru cercetătorii interesați de istoria teritoriilor de la Dunărea de Jos în epoca romană.

Adriana Panaite

Radu Harhoiu, Daniel Spânu, Erwin Gáll, *Barbari la Dunăre*, seria „Istorie Documente Mărturie”, Editura Argonaut, Cluj-Napoca, 2011, 162 p., 73 fig.

Volumul *Barbari la Dunăre*, al autorilor Radu Harhoiu, Daniel Spânu și Erwin Gáll, își propune, după cum înțelegem din parcurgerea sa, lipsind o introducere, să prezinte succint, în 70 de pagini de comentariu, pleiada de barbari care au punctat istoria „Mileniului întunecat”, și ale căror vestigii le descoperim pe teritoriul de azi al României. Lucrarea, structurată în trei capitole (Teritoriul, Barbarii și Încheierea) la care se adaugă anexele (Catalogul descoperirilor, Lista figurilor, Bibliografia și Ilustrația), a apărut în seria intitulată „Istorie Documente Mărturie”, coordonată de Prof. Dr. Nicolae Bocșan.

Contribuția celor trei autori începe cu o binevenită precizare a spațiului geografic care face obiectul investigației lor. Astfel, pe parcursul a 12 p., aflăm date referitoare la geografie și climă, începându-se cu cea a *Regiunii centrale a României – Transilvania*, unde abundă echivalentele denumirilor geografice precizate atât în limba germană, cât și în cea maghiară. Poate, pentru cursivitatea textului, ar fi fost mai util un glosar la anexele lucrării. Aceleași date cu caracter geografic și climatic ne sunt prezentate succint și în ceea ce privește *Regiunile din vestul României: Partium/Crișana și Banat*, despre *Regiunile est-carpătice – Moldova și Bucovina*, precum și despre *Regiunile sud-carpătice ale României – Muntenia, Oltenia și Dobrogea*.

Următorul capitol vine cu o nouă precizare: cine sunt barbarii? Răspunsul autorilor vine din interpretarea izvoarelor literare și iconografice ale lumii greco-romane, constatându-se o evoluție a termenului în funcție de relațiile, în special de natură politică, dintre statul roman și ceilalți, din afara granițelor sale. O ultimă afirmație ne atrage atenția și ne permitem să o cităm: „În spatele nenumăratelor denumiri etnice transmise de izvoarele antice se ascunde o bogăție impresionantă de vestigii. De rituri și de ritualuri funerare, de forme de habitat, de remarcabile produse artisanale pe care arheologia nu încetează să le deslușească”. Analiza barbarilor începe cu cei din preajma provinciei Dacia. În cadrul acestui capitol sunt prezentate, pe scurt, o pleiadă de neamuri, urmărindu-se atât istoria lor așa cum este ea creionată de izvoarele literare antice, cât, mai ales, prezentarea vestigiilor arheologice ce li se pot atribui. După succinte referiri la costoboci și alte grupe de daci liberi, textul se oprește mai insistent asupra carpilei. În ceea ce

și privește pe aceștia, se atrage atenția asupra unei discrepanțe între momentul apariției lor pe scena istoriei și cronologia monumentelor arheologice atribuite lor, punându-se sub semnul întrebării identitatea susținută de până acum între carpi și cultura Poienești-Vârteșcoiu, cultură supusă, consideră autorii, unui „profund fenomen de aculturație... comunitățile rurale din Barbaricum acceptând unele valori culturale din Imperiu”, fenomen manifestat fie prin preluarea unor elemente de ritual funerar, fie prin acceptarea unei influențe tehnologice sau a unor obiecte de lux, cum ar fi amforele, vasele din sticlă sau din metal prețios.

Trecând la o epocă ulterioară dispariției provinciei Dacia, moment în care se consideră că „modelele culturale atribuite dacilor liberi, carpilei, dar și sarmaților nu au supraviețuit celei de-a doua jumătăți a secolului al III-lea” (p. 32), după o scurtă privire asupra vandalilor și sarmaților, volumul se continuă cu un nou capitol intitulat *Goți și romanici*. În acesta, după o scurtă prezentare a datelor esențiale referitoare la goți și ulterior la ostrogoți sau vizigoți, menționate în izvoarele literare antice, se face o succintă incursiune printre vestigiile arheologice atribuite culturii Sântana de Mureș. Analiza acestora duce spre observația că este mai ușor de indentificat o influență a imperiului decât un aport „care ar putea proveni dintr-un substrat mai vechi” (p. 35). Totuși, prezența unor vase, precum cătuile în morminte ale culturii Sântana de Mureș, pare a indica un astfel de aport, putând reflecta nu „vizigoți dacizați, ci cel mult *daci liberi gotizați* – integrați în aria de dominație vizigotă” (p. 35). Spre deosebire de peisajul relativ uniform al regiunilor extra-carpătice, în Transilvania este constatată o imagine mult mai variată, fiind identificate atât morminte de incinerare cu influență carpică, dar și morminte de incinerare ce pot fi atribuite populației rurale, dincolo de prezența descoperirilor funerare atribuibile culturii Sântana de Mureș. Sfârșitul acestei culturi este strâns legat de „iureșul hunic”, când ripa gothică este înlocuită cu ripa hunică, care, spre deosebire de epoca anterioară, îngloba și teritoriul Olteniei de azi. Se constată un peisaj schimbat la nivelul expresivității elitelor, mult mai sărac în spațiul intra-carpatic. „de această dată lipsește sau este foarte palid prezentă acea manifestare arheologică atât de specifică lumii stepei, splendid

atestată de inventarele tezaurilor și mormintelor princiare și de alte descoperiri de sorginte răsăriteană din Moldova și Muntenia” (p. 42). Totuși, în acest peisaj intracarpatic, începe treptat afirmarea puterii „mereu crescândă a gepizilor în cadrul confederației etnice condusă de huni” (p. 44), fapt ce duce, din nou, la modificarea aspectului arheologic al vizibilității elitelor, mult mai expresive în Transilvania. „Centrul de greutate al formelor expresiei arheologice se mută în mod exploziv și spectacular în bazinul Dunării Mijlocii” (p. 45), descoperirile de la Apahida apropiindu-ne de lumea regilor gepizi.

Suveranitatea acestora este pusă destul de curând la grea încercare și, după cum aflăm dintr-un nou capitol *Prăbușirea limesului. Gepizi, slavi și avari*, ia sfârșit în 567, când langobarzii, aliați cu avarii, reușesc să câștige în fața lui Kunimund, deschizând calea spre afirmare a avarilor. Din punct de vedere arheologic, se constată că, spre deosebire de expresia somptuasă a secolului al V-lea, „diversitatea și nu uniformitatea sunt de fapt caracteristici ale imaginii habitatului” (p. 51). Referitor la Transilvania, se observă dispariția mormintelor în șiruri, atribuite gepizilor și apariția unui alt orizont de înmormântări caracterizat, în special, prin depunere de arme și părți ale calului atribuit avarilor. Această schimbare, prin detaliile surprinse în alcătuirea inventarului funerar, sugerează „un fenomen de aculturație... care a condus în cele din urmă, de-a lungul secolului al VII-lea, la dispariția lor (gepizilor) din peisajul arheologic” (p. 53). Odată cu secolul al VI-lea, cresc datele referitoare la așezări, în special pentru regiunile de la est și sud de Carpați, regiuni lipsite practic de prezența descoperirilor funerare. Acest fapt se remarcă și în economia lucrării, considerații privind locuințele, anexele gospodărești sau instalațiile de foc ocupând un spațiu mai generos, putându-se observa și din acest punct diferențe față de spațiul transilvan. Cităm doar situația „frapantă” în care, spre deosebire de Muntenia și Moldova, în spațiul intra-carpatic, în secolul VI, lipsesc instalațiile de foc, acestea apărând mai târziu, „pe parcursul primei jumătăți a secolului al VII-lea” (p. 55). O altă diferență majoră este predominarea ritului incinerăției în spațiul extra-carpatic, față de înhumăție, care reprezintă o caracteristică a spațiului intra-carpatic.

Toate aceste diferențe sunt explicate prin apariția la sud și est de Carpați a unei noi populații – slavii. „În peisajul cultural arheologic al Moldovei, al Munteniei și Olteniei sunt uneori evidente trăsături est-europene, care se manifestă atât în modurile de locuire, cât și în riturile de înmormântare sau în materialul arheologic și, care, din punct de vedere etnic, reprezintă expresia arheologică a migrației slave în bazinul Dunării Inferioare...”, aceasta devenind o *ripa slavica* (p. 57). La începutul secolului al VII-lea începe, pentru spațiul kaganatului avar, o „lentă transformare culturală, marcată de preluarea de tradiții și elemente culturale răsăritene, dintre care simbolistica grifonului este, poate, cea mai spectaculoasă” (p. 59), transformare ce marchează orizontul avar târziu.

Un nou impuls pe scena Dunării de Jos îl reprezintă apariția proto-bulgarilor a căror instalare „a fost însoțită de apariția unui nou orizont funerar, documentat în nord-estul Bulgariei și, apoi, în stânga Dunării muntene și oltene, unde se concentrează necropole birituale” (p. 61), expresii ale populațiilor protobulgare și slave. Identificarea unei componente romanice, consideră autorii, este abia la început. Un posibil indiciu al acestei identități fiind văzut în amenajarea gropii funerare cu lespezi de piatră (p. 62). Ulterior, în secolul al X-lea, „accentuata sobrietate rituală impusă de trecerea la creștinism a bulgarilor a avut ca urmare și o accentuată inexpresivitate funerară” (p. 67), imaginea arheologică a Dunării Inferioare fiind din nou cea rezultată din cercetarea așezărilor, în peisajul cărora apar schimbări majore. Astfel, probabil datorită unor „fenomene

agitate din stepă”, începe să apară „de la Marea Baltică și până în Moldova de Nord” o serie de așezări fortificate cu șanțuri și valuri de pământ (Fundul Herții) sau palisadă (Slon).

„În orice caz, la sfârșitul secolului al IX-lea, Bazinul Carpatic a fost cucerit de o nouă putere politică” – maghiarii, care au profitat de faptul că respectiva regiune nu mai reprezenta un centru politic, ci se afla la periferia celor care și-l disputau – Țaratul Bulgar, Moravia Mare și Imperiul Franc. Arheologia acestei epoci a fost și este încă, consideră autorii, supusă unor influențe naționaliste care, dincolo de orice, vor să identifice etnia prin interpretarea descoperirilor, în special funerare, tendință criticată de autorii volumului de față. Importante ni se par câteva dintre observațiile exprimate în special la p. 70, și anume că: „inventarul arheologic al maghiarilor cuceritori nu poate fi privit ca unul etnospecific, ci mai degrabă ca o cultură regională (macroregională) ce caracteriza Bazinul Carpatic, omogenă doar la o privire exterioară, în interior, fiind, de fapt, extrem de variată”. „Relațiile dintre etnicitate și cultura materială sunt mobile, instabile și fluide (în morminte nu putem vedea clar un individ aparținând unei sau altei etnii), astfel încât prin inventarul arheologic nu se strecoară diferite identități (etnice), ci mai degrabă *diferite semne arheologice distinctive de ordin cultural, tradiții, relații, împletiri*, care în mod normal pot fi în relații *indirecte* cu diferite identități. Trebuie precizat și faptul că individul poate să aibă foarte multe identități, în consecință, privilegierea unor identități de genul «avar», «maghiar cuceritor» este absolut subiectivă”. Totuși, pe baza indiciilor arheologice se propune o delimitare între ceea ce ar putea fi atribuit necropolelor clasice ale „maghiarilor cuceritori” și ceea ce ar putea aparține altor populații. (p. 72). Faptul că, în necropola de la Alba Iulia – Stația de salvare, în unele morminte sunt prezente elemente aparținând celor două grupe de practici funerare, a fost interpretat drept expresia arheologică a unei aculturații, asemănătoare „fenomenului de hunizare a populațiilor germanice, dar și de avarizare a gepizilor din Transilvania” (p. 73–74). Aceste probleme deja menționate, precum și schimbările profunde din expresia materială care se petrec la cumpăna dintre secolele X și XI, accentuează, potrivit autorilor, necesitatea integrării în procesul de analiză a cercetării arheogenetice, precum și analizele de stronțiu (p. 74). O altă diferență sesizată arheologic în această epocă o reprezintă diferențele funerare dintre necropolele posibil creștine și cele posibil păgâne, cele din urmă încetându-și existența odată cu campaniile victorioase ale lui Ștefan I, domnia căruia semnifică „zorii creștinismului instituționalizat”.

Prezentul volum a încercat să surprindă „caracterul atât de variat al peisajului arheologic al mileniului I”, precum și diversitatea structurilor de putere, cu a lor dimensiune economică, politică, spirituală și culturală. Au fost observate fenomene care transcend granițele în ceea ce privește arhitectura sau producția ceramică, fenomene de aculturație, dar și fastul „eșaloanelor înalte ale structurilor de putere”, totul pus în pagină într-un stil cursiv, dar cu suficiente argumente care să susțină afirmațiile autorilor privind diferitele probleme de interpretare a vestigiilor arheologice. Deși nu se menționează nicăieri în paginile sale, datorită stilului în care a fost scris, ușor de citit și de înțeles, datorită ilustrației care propune diferite reconstituiri de complexe antice, datorită preferinței în descrierea diferiților barbari pentru ilustrarea fastului elitei, se poate spune că avem în fața noastră, un volum dedicat unei nișe în publicistica arheologică românească – cea de popularizare. De asemenea, prezența punctuală a notelor explicative, existente doar acolo unde trebuiau subliniate anumite descoperiri sau comentarii, accentuează ideea unui volum cu un caracter pregnant de popularizare, fără a face rabat de la

autoritatea informației științifice. La fel, datorită informațiilor clar prezentate, susținute de un catalog al descoperirilor arheologice ce cuprind informații succinte despre 300 de situri și descoperiri, datorită celor 73 de planșe, care acoperă toate problemele discutate în text, volumul de față ar putea fi un ghid printre evenimentele istorice spectaculoase nu numai pentru publicul larg, dar și pentru studenții, tot mai puțin

pasionați de arheologia „Mileniului întunecat”.

Volumul a fost editat în condiții grafice foarte bune, cu ilustrație alb-negru și color, regretabilă fiind doar absența unui rezumat într-o limbă de circulație.

Andrei Măgureanu

Csanád Bălint, *Der Schatz von Nagyszentmiklós. Archäologische Studien zur frühmittelalterlichen Metallgefäßkunst des Orients, Byzanz' und der Steppe*. Anhang: Pál Sümegi, *Geologische und C14-Untersuchungen am Fundort*. Varia Archaeologica Hungarica XVIb (editor Csanád Bălint), Budapest, 2010, 667 p., 300 fig. în text

La începutul lunii iulie a anului 1799, în grădina care aparține acum Terezei Carnepișan din str. Comorii nr. 19 din localitatea Sânnicolau Mare (ung. Nagyszentmiklós, germ. Groß Sankt Nikolaus), Neza Vuin și fiul său au descoperit întâmplător și la adâncime relativ mică unul dintre cele mai impresionante tezaururi din Bazinul Carpatic. Structura tezaurului este alcătuită exclusiv din recipiente de aur: șapte ulcioare (nr. 1–7)⁵, un bol cu mâner lateral (nr. 8), două boluri cu cataramă ornamentată cu medalioane cu cruce (nr. 9–10), două pahare (nr. 11–12), două vase cu cap de taur și picioare de felină (nr. 13–14), două patene (nr. 15–16), un riton (nr. 17), un vas de băut cu cap de animal (nr. 18), o pixidă (nr. 19), două boluri cu cataramă ornamentată cu cruce ajurată, respectiv cu un grifon luptând cu un animal (nr. 20–21) și două pocale (nr. 22–23), unele împodobite cu diferite scene mitologice – toate la un loc cântărind aproape 10 kg. Din tezaur ar fi făcut parte și o cruce de aur, care însă nu a putu fi recuperată.

Tezaurul expus astăzi la Kunsthistorisches Museum din Viena a trezit de la început interesul cercetătorilor și a stârnit mereu admirația iubitorilor de scule vechi. De multe ori însă, cei care au încercat deslușirea mesajului acestor „urme de aur ale secolelor întunecate” s-au lăsat conduși de impulsuri politice, romantice sau naționaliste în încercarea de a integra tezaurul în diversele lor istorii naționale. Paradigmatic sunt în acest sens aserțiunile academicianului R. Theodorescu în al său *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (400–1401)*, Editura Meridiane, București, 1976⁶: „caracteristicile stilistice ale vaselor ...eclectismul decorăției lor, ce mărturisesc o epocă și o regiune de făurire cu ateliere în care Bizanțul, Islamul și Orientul Îndepărtat își uneau repertorii de forme și motive sau procedee tehnice – de la relief plat al decorului cizelat, până la fondul punctat al unor câmpuri ornamental aidoma celor din arta sasanidă și avarică, de la motivele geometrice atipice, până la geometrizarea și stilizarea progresivă a acantului și a palmetei, regăsită din Persia până în Moravia, iar de aici la naturalismul redării figurii umane și la artificialul reprezentării

animalelor fabuloase”, ne deslușește eruditul istoric de artă (p. 102–103) și conchide cu aceeași anvergură de invidiat: „împărțite în diverse grupe tipologice și legate, rând pe rând, de unele ateliere de la Pliska sau din alte centre dunărene din secolul al IX-lea (Vidin, Dristra), de ateliere caucaziene din secolul al X-lea și din Ungaria începuturilor de secol XI (Esztergom), ca și de unele ateliere locale din Banat (cazul pieselor nr. 3, 4 și 18) vasele de care vorbim au fost raportate tot mai mult în ultima vreme la chiar regiunea în care au fost descoperite, mai precis spus la feudalii din Banat, de după anul 1000, precum deja amintitul Ahtum din Cenadul cel atât de apropiat de Sânnicolau Mare” (p.105). În fața acestei situații sunt de acord împreună cu Csanád Bălint că „tezaurul așteaptă o nouă și o altfel de prelucrare, care trebuie efectuată de un colectiv de lucru” (p. 39), și nu putem decât saluta efortul lui Cs. Bălint de a fi oferit lumii științifice această nouă și extrem de cuprinzătoare analiză a mult discutatului și disputatului tezaur. După o analiză critică a contribuțiilor celor mai importanți savanți care s-au ocupate de problematica tezaurului, din care nu lipsesc aprecieri extrem de nefavorabile asupra contribuțiilor lui R. Florescu sau I. Barnea, dar și favorabile asupra opiniilor lui M. Rusu, autorul își concentrează atenția asupra a celor două mari teorii ale atribuirii tezaurului.

În capitolul III (p. 111–140) este supusă unei minuțioase analize teoria apartenenței protobulgară, iar cu ajutorul unor argumente arheologice și istorice este pusă în evidență inconsistența ei.

Capitolul IV este dedicat teoriei provenienței maghiare a tezaurului (p. 141–152). Pe baza analizei comparative a modului de redare a animalelor fantastice pe vasele tezaurului și pe piese de inventar din secolul X, dar și a unor modalități ornamentale, Cs. Bălint consideră că teoria după care „tezaurul ar fi o operă de artă a orfevreriei a maghiarilor epocii cuceririi și/sau un serviciu de masă aflat în posesia lor... va deveni o curiozitate a istoriei cercetării cum a fost cazul și cu celelalte teorii care s-au dovedit a fi nefondate” (p. 152).

Atribuirea vaselor tezaurului unor medii culturale atât de diverse a impus un periplu în cele mai importante zone ale orfevreriei din perioada medieval timpurie. O primă zonă investigată este cea a orfevreriei orientale (capitolul V, p. 153–261). Mult invocata orfevrerie sasanidă se dovedește a fi, atât din punct de vedere al materialului folosit cât și a formelor de vase sau a ornamenticii practicate, irelevantă pentru încadrarea cronologică și culturală a tezaurului (p. 157–176). La același rezultat negativ se ajunge și în urma investigației exemplarelor reprezentative ale orfevreriei Asiei Centrale (p. 176–201). Ceea ce se poate deduce din această analiză comparativă este că anumite tehnici sau detalii tipologice care ar putea fi invocate se explică mult mai lesne prin intermediul orfevreriei bizantine. Nici alte zone în care se practica o orfevrerie de un nivel comparabil cu cel al pieselor tezaurului, cum este cea din

⁵ Numerotarea vaselor după J. Hampel, *Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós sogenannter „Schatz des Attila”*. Beiträge zur Geschichte der Völkerwanderungsepoche, Budapest, 1885.

⁶ Aici, pe lângă o serie de tezaururi sau morminte fastuoase din spațiul Dunării Inferioare, se fac considerații de largă respirație despre splendidele podoabe din tezaururile și mormintele princiare din spațiul intracarpatic al României (tezaururile de la Șimleul Silvaniei, mormintele princiare de la Apahida etc.), spațiu care după toate considerentele geografice sau culturale aparține bazinului hidrografic al Dunării Mijlocii. Asupra diferențelor cultural-geografice dintre cele două spații: R. Harhoiu, D. Spănu E. Gáll, *Barbari la Dunăre*, Cluj-Napoca, 2011, p. 7–18, 77–78, fig. 1.